

İHTİSÂB MUKÂTA'ASI VERİLERİNİN ŞEHİR EKONOMİSİ AÇISINDAN ANLAMI: ANKARA ÖRNEĞİ*

Hülya TAŞ**

ÖZET

İhtisâb, asıl olarak şeri'at tarafından hükümdara tanınan toplumsal hayatı düzenleme yetkisidir. Bu yetki, genellikle iktisadî faaliyetler üzerinde yoğunlaşan ilişkiler için kullanılmıştır. Bu bakımdan önemlidir. Diğer görevler gibi bu yetkiye dayanan görev de, reyaya götürülen bir hizmet olarak düşünüldüğünden dolayı "ihtisâb" başlığı altında toplanan birçok vergiye konu olmuştur.

Bu makalede genel olarak ihtisâb mukâta'a gelirlerini oluşturan bu vergilerin, yönetim boyutu dışarıda bırakılarak, şehir iktisadiyatı açısından nasıl kullanılabileceği üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda ilkin, şer'iyeye sicillerinde kayıtlı 19. yüzyıla ait ihtisâbla ilgili bir fermanın yola çıkarak, hangi faaliyetlerin ihtisâb çerçevesinde ele alındığını, muhtesibin ne gibi görevler üstlendiğini ve bu görevlerinin karşılığında ne gibi vergiler aldığını saptayıp bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Ardından ihtisâb mukâta'asının yıllık mâl'leri esas alınmak suretiyle, Ankara örneğinde, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar mukâta'a gelirlerinin nasıl bir seyir izlediği, herhangi bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı, yaşanmış ise bunların sebepleri üzerinde durulacak ve 19. yüzyılda ihtisâb mukâta'asının işlevinde ve yetki alanında meydana gelen önemli bir değişikliğe vurgu yapılacaktır. İşte makalenin, bilinenlere asıl katkısı da buradadır.

Anahtar Kelimeler: *hisba, ihtisâb mukâta'ası, damga mukâta'ası, 19. yüzyıl, Ankara, İzmir, 1838 Ticaret Anlaşması.*

* Bu makale, Birinci Türk İktisat Tarihi Kongresi için hazırlanan bildiriye dayanmakla birlikte, ulaşılan bilgilerin ve buna dayalı yorumların konuşma metnini aşması nedeniyle yeniden kaleme alınmıştır. Burada yeri gelmişken makalenin hazırlanmasında görüş ve eleştirilerini ileterek yardımlarını esirgemeyen hocalarım Sayın Prof. Dr. Özer Ergenç ile Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na teşekkürlerimi sunmak isterim.

** Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

ABSTRACT

The Meaning of Findings on the *Ihtisâb Mukâta'ası* within the Town Economy: The Case of Ankara

“Hisba”, from which the Ottoman term of “*ih̄tisâb*” is derived, is essentially the power and legitimacy ground granted by the Shari'a to the ruler, to regulate social and communal life. This power has been widely used in the regulation of economic affairs in the market place. It is important in this respect. In Ottoman times, like other duties, the duties based on this power have also been conceptualized as services to the re'âyâ. Therefore there have been many taxes gathered under the name of *ih̄tisâb*.

This article will deal with such taxes in relation to the town economy, setting the administrative dimension aside. In this context, first an imperial decree from the nineteenth century relating to *ih̄tisab* will be examined looking into which activities were considered under “*ih̄tisab*”, what kind of duties the “*muhtesib*” had, and which taxes he took in return for his services. Following this analysis, Ankara *ih̄tisâb* administration from the sixteenth to the nineteenth centuries will be scrutinized comparatively. Change and reasons for change in this respect will be traced. This scrutiny will focus on a major change that took place during the nineteenth century in the *ih̄tisâb mukâta'ası*. This emphasis on the nineteenth century is where the original contribution of this study lies.

Key Words: *hisba*, *ih̄tisab mukata'ası*, *damga mukata'ası*, the nineteenth century, Ankara, Izmir, 1838 Anglo Ottoman Commercial Treaty.

İslamî bir uygulama olan “*ih̄tisâb maslahatı*”nın Osmanlı dönemine ait birçok yazı yazılmıştır¹. Bunlar üzerinde çok durmadan, Ankara sicillerinde bulduğumuz bir fermanla geçen ibarelerden yararlanarak makalenin amacını belirtmek istiyorum. Eylül ortaları 1827 (H. 1243 yılının Safer ayının sonları) diye tarihlenmiş, Ankara kadısına ve Ankara sancağı mütesellimine gönderilen bu ferman, *ih̄tisâb* işlerini emaneten üstlenen Divan Katiblerinden El-hâcc Veliyyüddin ile ilgilidir². Onun başvurusu üzerine çıkarılan emrînamede bugünün diliyle mealen şunlar

¹ Hisba kuralları ve *ih̄tisâb* kurumunun işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987; aynı yazar, “Hisbe”, *DİA*, XXIII, İstanbul 1998, s.143-145; aynı yazar, “Osmanlılarda İhtisab”, *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s.113-122; R. Levy, “Muhtesib”, *İA*, c.VIII, İstanbul 1971, s.532-533; Robert Mantran, “Hisba”, *EI*, E.J.Brill, Leiden, 1971, 789-490; aynı yazar, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1995, s.13-58; İbrahim Erdoğan, “Osmanlı İktisadî Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiplik Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, 11, Ankara 2000, s.123-145.

² *Ankara Şer'iyeye Sicili* (Bundan sonra AŞS) 228/78: “... *ih̄tisâb maslahatı ber vech-i emânet uhdesine ihâle kılınan hâcegân-ı dîvân-ı müşeyyid-erkândan El-hâcc Veliyyüddin*”.

yazılmaktadır: “Padişahın iradesi ile çıkarılan kanunlar ve devletin yönetimi için gerçekleştirilen düzenlemeler, ahalinin tümünü ilgilendiren ve dünya düzenini sağlayan temel kurallardır ve bu kuralların başlangıcı Hz. Ömer’e kadar gider. Ancak bu temel kuralların uygulanmasında uzun zamandan beri aksamalar olduğu için büyük problemlerle karşılaşmış ve neticede toplumsal düzenin bağı ortadan kalkmıştır”³. Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Ankara’da da ihtisâb işlerinin düzene sokulması, aslında şeriatın temel kurallarından biri olan “*emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker*”⁴ hükümlerine uyulmasını sağlayacaktır. “Böylelikle önemli bir ticaret kenti ve sanayi gruplarının toplandığı yer olan Ankara’da rahat bir ortam sağlanacak ve reaya padişahın yönetimi altında huzur bulacaktır”⁵. İşte bu nedenlerle sözü edilen ihtisâb fermanı yayınlanmıştır.

Fermanda bahsi geçen bu hususlar, ihtisâbın yönetim boyutu ile ilgilidir. Zira hisba kuralları biraz önce belirttiğim “*emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker*” kuralına dayanılarak vaz edilmiştir⁶. İhtisâb vergilerinin

³ “... kavânin-i örfiyye ve nizâmât-ı mülkiyye-i saltanat-ı seniyyem medâr-ı salâh-ı âlem ve menât-ı nizâm-ı ahvâl-i kâffe-i ümem olub kânün-ı ihtisâb dahi nizâm-ı beldenin a'zam ve akvâsi ve Hazret-i Ömerü'l-Faruk zamân-ı adâlet-iktirânlarından berü.... nizâmât-ı dâhiliyenin mebde' ve mebnâsi olarak bir müddetden berü ba'zı ârizât hulûliyle şirâze-i nizâmı külliyen muhtell olmuş olduğundan...” (AŞS 228/78).

⁴ İslam'daki “insanlara iyiliği emr etmek (iyiliği nasihat etmek), kötülüğü men etmek” anlamına gelen “*emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker*” kuralı “*ulu'l-emr*”i, yani hükümdarı bu hususta görevlendirmiştir. Buna göre *ulu'l-emr* olan hükümdar, toplumun genel eğilimlerini gözönünde bulundurarak toplumsal yaşayışı kolaylaştıracak önlemler almak zorundadır. İşte bu önlemlerin başında toplumun benimsediği ve “iyi” olarak kabul ettiği uygulamaları kabul etmek, aykırı olanları ise reddetmek gelirdi. Kur'an'da bu kuralın geçtiği ayetler için bkz. Kur'an, Al-i İmrân, 3/104; Tevbe, 9/71, 112 ve Hud, 11/116.

⁵ “*mevki'-i ticâret ve mecmâ'-ı ehl-i sük ve hîrfet olan medîne-i Ankara'da dahi ihtisâb nizâmı vaz' ile evvelâ salâh-ı hâl-i âlem ve âlemiyânın sebep-i akvâsi olan emr-i ma'rûf ve nehy ani'l-münker ahkâmı icrâ olunmak ve erbâb-ı huref ve sanâyi'in şirâze-i nizâm ve intizâmılarına halel tetarruk etmeyerek her birisinin kendü kâr ü maslahatiyle meşgûl olmak üzere ibâdu'l-llâhın sâye-i tûbâ-vâye-i şehriyârânemde tezâyüd-i istirâhât ve ârâmişi kazıyyesi istihsâl kılınmak üzere ...*” (AŞS 228/78).

⁶ Hisba, geniş anlamda, Müslümanların günlük hayatta birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen, şeriata dayalı kuralların toplamıdır. İslam ülkesinde dolayısıyla Osmanlı Devletinde, padişah reayanın düzenini sağlamakla yükümlüdür. İslam hukukunun geçerli olduğu Osmanlı ülkesinde çarşı ve pazarlardaki düzen, adına hisba denen esaslara göre sağlanırdı. Muhtesib de bu görevi padişah adına üstlenir, devletin sanat ve ticâret hayatını düzenleme ve kontrol görevini yerine getirirdi. İşte bu görevlinin uyguladığı kurallar hisba adı altında toplanmıştı. Hz. Ömer dönemine kadar indiği bilinen hisba geleneğinin klasik dönem Osmanlı Devleti'ndeki uygulaması hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.103-109; Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, LII/203, Ankara 1988, s.527; ayrıca “hisba”nın “*emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker*” kuralına dayanılarak vaz edildiğine dair bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, I, İstanbul 1922, s.314.

tümü Osmanlı vergi sistematığı içinde *niyabet* rüsumu⁷ grubuna dahil edilmiş ve ihtisâb vergilerinin büyük bir bölümü yönetim faaliyeti ile ilişkilendirildiğinden dolayı *bâd-ı hevâ* diye adlandırılan vergiler arasında anılmıştır. Bu makalede, benzer bir başka belgeden de yararlanarak⁸ hangi faaliyetlerin ihtisâb çerçevesinde ele alındığını, muhtesibin ne gibi görevler üstlendiğini ve bu görevlerinin karşılığında ne gibi vergiler aldığını saptayarak bazı değerlendirmeler yapacağız.:

Bu bağlamda muhtesibin yapması gereken ilk iş, kadı ve sancakbeyi ile birlikte şehrin içindeki bütün dükkan, han, hamam ve diğer iş yerlerini tek tek tespit etmektir. Bu tespiti yaptıktan sonra makul bir *ihtisâb resmi* belirler ve tespitlerini içeren bir defter hazırlar⁹. Bu ihtisâb vergisi, çarşı düzenini sağlama görevinin karşılığında talep edilen bir vergidir. Bunun miktarı ve toplanma zamanı, her beldenin geleneğine göre tespit edilmektedir¹⁰. Bu işlem sırasında Ankara'nın sanat ve ticaret mahallerinin tümünün deftere kaydedilmesi, muhtesibin çarşı-pazar düzenini sağlama görevini göstermektedir. Nitekim *derfterlü* terimi, Osmanlı yönetim anlayışı içinde düzenle birlikte anılan önemli bir kavramdır.

⁷ Bâd-ı hevâ ya da diğer adıyla niyâbet vergileri diye adlandırılan vergiler, doğrudan yönetimle ilgili vergiler olup resm-i arûs, cürm ü cinâyet, resm-i duhân, kul ve cariyeye müjdeğânîsi gibi, tahsil zamanı belli olmayan, zuhûrata bağlı olan vergilerdir. Bkz. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s.135; Halil İnalçık, "Adâlet-nâmeler", *Bellekten*, II/3-4 (1965), s.79.

⁸ AŞS 228/123: Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1243/Ocak başları 1828 tarihli ferman. Bu fermanın tam ranskripsiyonu için bkz. Ek 1.

⁹ "... derûn-ı şehirde kâ'in bi'l-cümle dekâkîn ve han ve hammâm ve sâ'ireyi ma'rifet-i şer'-i şerîf ve cümle ittifâkiyle yegân yegân taharrî ve tahkîk ile her birine hadd-ı i'tidâlde tahsîs kılınan rûsûm-ı ihtisâbiyyenin bir kıta defteri tanzîm olunmuş...". Belgenin bir başka yerinde bu konuda daha ayrıntılı açıklama yapılmakta ve "*medine-i mezkûrede kâ'in bi'l-cümle mahallât ve esvâk ve hânlar ve sâ'ireyi ma'rifetinle yegân yegân tahrîr edüb sekenesinin sanâyi' ve ism ve şöhetlerine ve hâlât ve iktidârlarına kesb-i vukûf ve utlâ' ile derûn-ı şehirde kâ'in ehl-i İslâmın ve gerek re'âyânın çarşı yüzünde ve sâ'ir hânlar derûnunda ne mikdâr dükkân ve oda ve mağazaları var ise içlerinde olan tüccâr ve esnâf makûleleri ma'rifetin ve hâkimü's-şer' ve mütesellim ve esnâf kethüdâ ve yiğitbaşları ma'rifetleriyle tahkîk ve hirfet ve san'atları tasrîh*"inden söz edilmektedir (AŞS 228/123).

¹⁰ Alıntılar yaptığımız fermanın bu verginin miktarı hakkında bir açıklama yoktur. Ancak Beldiceanu'nun yayınladığı Karaman Kanunnamesi'nde her dükkandan ne kadar akçe vergi alınacağı, bunun neyin karşılığı olduğu anlatılmaktadır. Bkz. Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.77, dipnot 172'den naklen Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, 104 numaralı "*Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Konya, el-cildi evvel*", s.1 ve Niccoara Beldiceanu ve Irene Beldiceanu Steinherr, "Recherches sur la province de Qaraman au XVI siecle", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, XI/I (1968), s.114.

Fermanda bu hükmün altında vergi alınacak bazı hususlara değinilmiştir. Burada me'kûlât cinsinden maddeler önde gelmektedir¹¹. Bunu, başka yerlerden Ankara'ya getirilen me'kûlât cinsinden emtianın her yükünden ne kadar vergi alınacağı izlemektedir¹². Daha sonra da birtakım ihtiyaç maddeleri sıralanmaktadır¹³. Bunların ardından diğer yerlerden getirilmiş olup, üretildikleri ve satın alındıkları beldelerde onları toplayan tüccar tarafından damga vergisi verilmemiş emtiadan söz edilmiştir¹⁴.

Fermanın değindiği önemli bir husus şehirdeki sanayi gruplarının ürettikleri ürünlerin fiyatlarının belirlenmesidir¹⁵. Bilindiği gibi *narh kesme* veya *narh verme* işlemi, ihtisâb faaliyetlerinin en önemlilerinden biridir. Zira üretimin arz-talep dengesi içinde belirlendiği bir ortamda bugünkü anlamda bir serbest pazar oluşmamıştır. Bundan dolayı sanayi faaliyetleri daha çok şehir ve çevresinde gerçekleştiği için, narh vermek önemli bir işlemdi. Narh vermek, hem fiyat belirleme işlemiydi, hem de üretilen ürünün belirlenmiş standardının korunması için önemliydi. Bu bakımdan narh verilirken ilgili sanayi gruplarının yetkilileri kadı'nın denetiminde muhtesib ve beldenin temsilcileri bir kurul oluşturur, onlar aracılığıyla narh verilir¹⁶.

Diğer yandan bölgeler ve ülkeler arası kervan ticareti yapan tacirler meta taşımacılığı sırasında, metaı satın aldıkları yerde ve ulaştıkları noktada birtakım üretim ve ticaret vergileri ödediklerinden dolayı ihtisâb kurallarına tabi değillerdi¹⁷. Ancak büyük tüccarın gerek kervanın geçtiği yerlerde, gerekse ulaştıkları son mahalde, satın alıp getirdikleri metaı

¹¹ “... medîne-i mezkûreye rûz-ı kasım takarrübünde basdırmalık olarak tevâriid eden kara siğırın beher re'sinden kadîmden alınıgelen dörder para resm-i ihtisâba münâsibi mikdâr zamm ve ilâve olunması ...” (AŞS 228/123).

¹² “... Tokad ve Kastamonu ve Kayseriyye ve mahall-i sâ'ireden li-ecli't-ticâre gelen kârbân hamûlelerinin emti'asına göre beher yükünden ...” (AŞS 228/123).

¹³ “... hatab ve kömür ve ecnâs-ı kerâsteden münâsibi vechile resm-i ihtisâb ...” (AŞS 228/123).

¹⁴ “... ecnâs-ı emti'aya der-i Aliyye misillü kıymet takdîr olunarak mahall-i sâ'ireden resm-i damga alınmamış ise esmânından beher guruşda birer para resm-i damga ...” (AŞS 228/123).

¹⁵ “... bundan böyle cemî eşyâ ve erzâkın sermâyesi, ma'rifetin ve hâkimü's-şer' ve mütesellim ve sâ'ir lâzım gelenler ma'rifetiyle bi't-taharrî vaktine göre icâb eden fiyâtını hadd-ı i'tidâl üzere vaz' ederek ...” (AŞS 228/123).

¹⁶ Bu konuda genel bilgi ve belgesel örnekler için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1980, s.322-324; Ömer Lütfi Barkan, “Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar”, *Tarih Vesikaları*, I/5 (1942), s.327; Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşrâf ve A'yân Üzerine Bazı Bilgiler”, *The Journal of Ottoman Studies*, III (Osmanlı Araştırmaları, III), İstanbul 1992, s.110-111; Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.105-106.

¹⁷ Halil İnalcık, “Capital Formation in the Ottoman Empire”, *The Journal of Economic History*, XXIX/1 (1969), s.97-140; Ergenç, *Bursa*, s.202, dipnot 808.

perakendeciye devrederken, araya muhtesib girerdi. İşte bu şekilde başka yerlerden getirilmiş olan emtianın perakende fiyatı da bu sırada belirlenirdi. Yiyecek ve içecek maddeleri ile diğer tüketim maddelerine fiyat verilirken etkin olan faktörler, bu belirleme esnasında da aynen gözönünde bulundurulurdu. Yani, transit ticaretin konusu olan metanın son pazarlaması ile şehir esnafının ürünlerinin pazarlaması, aynı işleme tabi idi.

İhtisâbla ilgili belgemizi okumaya devam ettiğimizde, sıranın konan kurallara aykırı hareket edenlere ne gibi cezaların verilmesi gerektiğine geldiğini görüyoruz. Belgede, belirlenen fiyattan fazlaya ürün satanların cezalandırılmasının, muhtesibden istendiği üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte muhtesibe, belirli aralıklarla denetime çıkararak ölçü aletlerini gözden geçirmesinin görevleri arasında bulunduğu hatırlatılmaktadır¹⁸.

Bundan sonra yine “*emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker*” kapsamına girecek hususlar zikredilmektedir. Örneğin esnaf ve tüccardan olmayıp bu faaliyetlerden birini kendi evlerinde yapanların belirlenerek adlarının bir deftere kaydedilmesi, talep edilen hususlardandır¹⁹. Bu, hem kayıt dışı faaliyetin önlenmesi, hem de reayanın ortak yükümlülüğü olan avârız vergisinin toplanması için önemli bulunmuştur²⁰.

¹⁸ “... fiyat-ı mukarreresinden ziyâdeye bey' ve fûriht olunmaması husûsuna sarf-ı rû'yet ve aralıkda kola çıkub her ne kadar terâzü ve kantar ve mikyâl ve arşun ve endâze ile ahz ve i'tâ eder esnâf var ise cümlesinin vezn ve keyl ve arşun ve endâzelerine ihâle-i enzâr-ı dikkat ederek noksân zuhûr edenlerin ashâbını iktizâsı vehile değnek darbiyle ta'zîr ve tekdîr ve bundan ziyâdece te'dîbe müstehakk olanları ihtisâb habsine ilkâ ve kal'aya müstehakk olanları hâkimü's-şer' ve mütesellim ma'rifetleriyle kal'aya vaz' ile islâh-ı nefis eylediklerinden sonra ...” (AŞS 228/123).

¹⁹ “... tüccâr ve esnâfdan olmayub da hânelerinde sâkin olarak cihet-i uhrâ ile kâr ü kisbe sâlik olanların hâl ve şânlarını dahi mahallât imâmılarından ve sâ'ir ehl-i vukûfdan taharrî ve tedkik ile defter ederek bir sûreti tarafında ve bir sûreti dahi mahkemede hıfz olunmak ...” (AŞS 228/123).

²⁰ “... bundan böyle umûr-ı memlekete akçe sarf olunması muktezî oldukda memleket emîni olanlar mâddenin ismi tasrîhiyle taraf-ı şer'den memhûr tezkire alub tarafından ve mütesellim cânibinden temhîr olunduktan sonra sarf olunmak ve hîn-i tevzi'de hâkim tezkireleri mücebince ma'rifetin ve mütesellim ve cümle ma'rifetleriyle hesâb olunarak mesârif-i sahîha her neye bâliğ olur ise hâkimlerin mu'tad olan harc-ı imzâ ve memleket emîni ve sâ'ir vilâyet hizmetinde olanların ücretleri mu'tedilce idhâl birle işbu mesârif zımında mütesellim-i memleket ve gerek senin için bir akçe zamm ve ilâve kılınmayub tevzi' defteri dahi zikr olunan asıl tahrîr defterine tatbîkan tertîb ve tanzim ve hiç ferd hâricde kalmayarak herkesin mâl ve şân ve kâr ü kisbine göre taksîm olunub zinhâr gadr vukû'a gelmemesi emrine nezâret ve dikkat edüb” (AŞS 228/123). Bilindiği gibi esnafın da avârız yükümlülüğü vardı. Bunun için evinde faaliyet gösterenlerin kayıt dışı kalmamasına özen gösterilmekteydi. Bkz. Ergenç, *Bursa*, s.199-202; Bülent Çelik, *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002. Adıgeçen çalışmanın özellikle 4. ve 5. bölümlerinde orducu hizmetinin nasıl örgütlendiği ve zaman içindeki uygulamalarda meydana gelen değişiklikler ele alınmaktadır.

Fermanda bunlardan başka gayrimüslim düğünlerinden, hamamlarda kefereye giydirilecek eşyaya kadar öngörülen birtakım düzenlemeler sıralanmıştır²¹.

Ayrıca nakkaş, neccar ve hammal gibi hizmet gören hırfet gruplarının gündeliklerinin belirlenmesi de belgede muhtesibin görevleri arasında sayılmaktadır²².

Buraya kadar anlatılan bütün işlemler, Osmanlı yönetim düşüncesine göre, reyaya götürülen bir hizmetti. Bu hizmet karşılığında, muhtesibin alması gereken vergileri üç grupta toplayabiliriz²³:

1a- Bir şehir ve kasabada sanat ve ticaretle uğraşan bütün grupların mekandaki konumlarını; üstad, kalfa ve şakirdleri ile birlikte çalışanlarını; iş hacmini belirleme ve bu düzenin sürdürülmesini izleme sırasında alınan vergiler: *İhtisâb akçesi*.

1b- İster meta üreticisi olsun, ister herhangi bir hizmet sektöründe istihdam edilmiş olsun, esnaf gruplarının tabi olacakları üretim ve hizmet standartlarını, esnaf yöneticileriyle birlikte belirleme ve devamlı kılma esnasında alınan vergiler. *İhtisâb akçesi*.

2- Narh kesme ve başka beldelerden büyük tüccarın getirdiği metain perakende satışa sunulması sırasında alınan vergiler²⁴. *Narhlık* veya *narh akçesi*.

3- Esnafın kurallara uymaması nedeniyle alınan vergiler: *Cerîmeler*.

Bu vergilerin toplanmasından oluşan ihtisab gelirleri, ihtisâb mukâta'alarının *mâl* ve *tahvîl* değerlerinin tespitinde esas alınıyordu.

²¹ "... re'âyânın gerdeği zuhûrunda a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârıyla beherinden resm-i ihtisâb alınması ..."; "... hammâmlarda kefereye verdikleri peştemâl ve sâ'irenin ehl-i İslâma verilmemesi ve Müslim ile kefere beyni fark ve temyîz için kefereye nahın giydirilmemesi ve re'âyâ makûlesi ehl-i İslâma mahsûs olan yeşil ve kırmızı esvâb iktisâ etmeyüb başlarına dahi beyaz sarmamaları ..."; "... hammâl tâ'ifesinin bir mahallden bir mahalle götürdükleri ahmâl ve askâlin ücret-i nakliyesini hadd-i i'tidâlde vaz' edüb ziyâde ücret alamamaları ..." (AŞS 228/123).

²² "... derûn-ı şehirde işleyen neccâr ve nakkâş ve rençber tâ'ifesinin gündelikleri hadd-i i'tidâlde kat' ve ta'yîn olunub ..."; "... hammâl tâ'ifesinin bir mahallden bir mahalle götürdükleri ahmâl ve iskâlin ücret-i nakliyesini hadd-i i'tidâlde vaz' edüb ..." (AŞS 228/123).

²³ Muhtesibin görevleri hakkında genel bilgi için bkz. Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s.56-57, dipnot 104.

²⁴ Bâca tabi maddelerin perakende satışı sırasında muhtesibin aldığı vergiler, geleneğe göre belirlenmektedir. 11 Receb 1009 tarihli belgede Ankara muhtesibinin aldığı vergi aynen şu şekilde tarif edilmiştir. "*kadîmden kapandan yolcuya yağ verilir oldukda deri başına altı akçe ihtisâb emînine, on iki akçe kapan emînine verilegelmiştir*", bkz. Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.108.

Bunlar üzerinde yapılacak değerlendirmeler, bize ihtisâbın mâlî boyutunu açıklayacaktır. Onun için bu konuda sayısal birtakım değerler üzerinde duracağız.

İhtisâb gelirlerini oluşturan bu vergilerin tümü, üretimden alınan vergiler olmayıp, şehir faaliyetinin mekan ve iş kolu düzeyinde örgütlenmesini sürdürmek üzere verilen bir hizmetin karşılığı olarak alınan vergilerdir. Bu yüzden bunlar, belli bir oran dahilinde alınan vergiler olmayıp, beldenin geleneksel uygulaması içinde belirlenmiş vergilerdir. Yukarıda belirtilen üç kalemdeki vergilerin miktarı, çoğu zaman birkaç akçedir²⁵. Yani, üretim vergileri yanında oldukça düşük değerdedir. Bu hususu zikrettikten sonra Ankara örneğinde ihtisâb gelirlerinin yıllık toplamına baktığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşıyoruz:

**Tablo: Ankara İhtisâb Mukâta'asının
Yıllara Göre Mâli**

Tarih	Mukâta'anın Adı	Yıllık Mâli	Kaynak
1580	ihtisâb ve odun pazarı mukâta'ası	125.000 Akçe	Ergenç, <i>Ankara ve Konya</i> , s.104
1654	ihtisâb-ı bâzâr-ı çûp ve şem'hâne ve tevâbi'i mukâta'ası	120.660 Akçe	Taş, <i>Ankara</i> , s.59.
1683	ihtisâb ve beytü'l-mâl mukâta'ası	1600 Guruş	
18. yüzyıl	ihtisâb mukâta'ası	100.000 Akçe	Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ...", s.528.
1827	ihtisâb mukâta'ası	755.200 Akçe (tahmini gelir)	AŞS 228/123.

Tablodan da görüleceği üzere, 1580-1600 arasında Ankara İhtisâb Mukâta'ası, zaman zaman bir-iki küçük eklentilerle (odun pazarı mukâta'ası ve beytü'l-mâl-i âmme mukâta'ası gibi) bir tahvili 380.000 akçeye iltizama verilmiştir. Bunun mâli, yani yıllık tutarı 125.000 akçe dolayındadır. Bu meblağın içinde, mültezim kârı da olacağı düşünölmelidir. Bu miktar, diğer şehirlerin ihtisâblarıyla uygunluk göstermektedir. Örneğin, beylerbeyi hasları içinde olan Larende ihtisâb mukâta'ası ortalama 100.000 akçe yıllık mâle sahiptir²⁶. Ankara'nın Larende'ye nazaran daha büyük ve

²⁵ Örneğin narh verme sırasında alınan vergi, kanunnameye şöyle tanımlanmıştır. "narh verilen kimesnelere ikişer akçe muhtesibe narhlık vermek kanundur", bkz. Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.108.

²⁶ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.104.

kalabalık bir şehir olduğu düşünülürse, ihtisâb rûsûmunun bir miktar fazlalığı anlaşılabilir²⁷. Belgelerden 16. yüzyıldaki bu yıllık mâl tutarının daha sonraki yıllarda da aynı düzeyde seyrettiği söylenebilir. Örneğin 1654'te bu bedel, 120.660 akçedir. Bilindiği gibi Osmanlı parası üzerinde ilk büyük işlem 1580-1586 yılları arasında yapılmış ve akçenin reel değeri düşürülerek nominal değeri, guruş ve altın karşısında yeniden düzenlenerek korunmak istenmiştir. Bunun 1650'lere kadar sürdüğü ve guruşun 80, altının da 120 akçe civarında olduğu belgelerden anlaşılmaktadır²⁸. Buna göre 1654'de ihtisâb gelirlerinin 120.000 akçe civarında olması, mukâta'anın vergi kaynaklarındaki durumunun değişmediğini göstermektedir. Yüzyılın sonlarına gelince bütün mukâta'alarda olduğu gibi, artık muhasebe sikkesi guruşa döndüğü için toplam değerler guruş cinsinden verilmektedir. 1683'de yıllık mâl 1600 guruşdur. Devlet, reel değerini düşürdüğü akçeyi guruş karşısında daha önceki değerde tutma politikasını sürdürdüğü için, 1 guruşu 80 akçe hesab edersek yıllık mâlin yaklaşık 128.000 akçe olduğu görülür. 18. yüzyılda ise 100.000 akçedir²⁹. Yalnız bu değer, bütün yüzyılı temsil edip etmediğini bilemiyoruz. 18. yüzyılda sof üretiminin giderek azalması, Batı'dan gelen talebin kumaştan ipliğe dönüşmesi, bütün yüzyıl boyunca devam etmiştir³⁰. Bunun doğal olarak Ankara esnafı içinde yer alan ve sof üretiminin çeşitli safhalarında faaliyet gösteren sofçuları etkilemiş olması düşünülebilir. Nitekim cendreci, sof yu'cu, boyacı ve perdahtcı gibi çok ihtisaslaşmış gruplar, yerini bu dönemde İzmir'e iplik naklini kolaylaştıracak yeni esnaf gruplarına bırakmıştır. Örneğin sof muşammacıları, kaytancılar gibi gruplar daha önce görülmeyen ve bu dönemde ortaya çıkan hırfet mensuplarıdır.

²⁷ Ankara ile Bursa, Adana, Kayseri gibi şehirlerin 18. yüzyıldaki ihtisâb mukâta'ası yıllık bedellerinin karşılaştırması için bkz. Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ...", s.528.

²⁸ Osmanlı'nın 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında uyguladığı para politikaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.119-125; Özer Ergenç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi: 1978 Özel Sayısı*, (Ankara 1979), s.86-97; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi: 1978 Özel Sayısı*, (Ankara 1979), s.1-38.

²⁹ Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ...", s.528.

³⁰ İzmir'in önemli bir ticarî liman kenti olarak ortaya çıkması 17. yüzyıl ortalarına rastlamaktadır. Bu konuda genel bilgi için bkz. E. Eldem-D. Goffman-B. Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.89-102; Elena Frangakis-Syrett, *The Commerce of Smyrna in Eighteenth Century (1700-1820)*, Athens 1992; Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Ankara-İzmir İlişkisi: Tiftik İpliği Ticareti", *CIEPO-XIV*, 5-7 Eylül 2000, Çeşme-İzmir (Bildiri Metni); Taş, *Ankara*, s.76-78.

Ayrıca mekkaariler içinde katırcılar, ayrı bir yer tutar. Fiilî üretici esnafın yerini, nakliyeci esnafın alması, ihtisâb gelirlerini etkilemiş olmalıdır.

Makalenin başında sözünü ettiğim fermana ise, 1 Muharrem-10 Rebî'ül-âhir 1243 tarihleri arasında (25 Temmuz 1827-31 Ekim 1827), yani miladi takvime göre 95 günlük sürede Ankara İhtisâb Mukâta'asının, giderleri çıkarıldıktan sonra, gelirinin 2360 guruş olduğu belirtilmektedir³¹. Yaklaşık 3 aylık bu miktarı 4 ile çarparak bir yıllık süreye tamamlarsak, 9440 guruş; akçe cinsinden (ki bir guruşu yine 80 akçe olarak alırsak) 755.200 akçe gibi bir rakam ortaya çıkmaktadır. 16-18. yüzyıllarda 120.000 akçe dolayında seyreden mukâta'anın yıllık mâli, 19. yüzyılın ilk yarısında, yaptığımız bu hesaplama göre birdenbire 750.000 akçe dolaylarına yükselmiş görünmektedir. Her ne kadar tahminî bir değer olsa da bu durumun açıklanması gerekir. Daha önce belirli bir düzeyde seyreden meblağın birdenbire bu kadar yükselmesinin belli nedenleri olmalıdır. Bunların başında para sistemindeki oynamalar zikredilebilir. Fakat bunların toplam değere ne kadar ve nasıl yansıdığı kesin olarak tespit edilecek bir durum değildir. Burada üzerinde durulması gereken en önemli husus, 19. yüzyılda ihtisâb mukâta'asının işlevinde ve yetki alanında önemli bir değişikliğin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu değişiklik şudur: Eskiden Ankara İhtisâb Mukâta'ası sadece şehir ve çevresini içeren bir yetki alanına sahipti³². Bilindiği gibi Ankara'da orta ve uzak mesafeli ticarete konu olan başta sof olmak üzere yoğun bir üretim vardı. Bu üretim faaliyeti, daha geniş yetki alanlarına sahip damga, gümrük ve zarar-ı kassabiye mukâta'aları tarafından denetleniyordu. 19. yüzyıla gelindiğinde, öncesine göre değişik bir durum söz konusuydu. Kuzeybatı Anadolu'da Ankara merkezli sof üretim alanındaki üretim, dokunulmuş kumaştan ipliğe dönüşmüştü. İşte bu iplik ticareti için, sof üretimi ve ticareti üzerine kurulmuş olan Ankara merkezli mukâta'aların denetimi mümkün olamadı. Böyle olunca Ankara damga mukâta'asının eski yetki alanı bölündü. Beypazarı, Kalecik, Tosya, eskiden Ankara damgasının sınırları içindeyken, bu dönemde buralardan doğrudan iplik nakli başladığı için müstakil mukâta'alar haline geldiler³³. Ancak aynı dönemde bir başka

³¹ "...zamân-ı zabtu Muharrem ibtidâsından olan İhtisâb-ı Ankara Mukâta'asının işbu sene-i mübâreke Muharremi guresinden Rebî'ü'l-âherin onuncu gününe değin gayr-ı ez mesârifât iki bin üç yüz altmış guruş hâsıl[ı] olmuş olduğu ..." (AŞŞ 228/123).

³² Sof üretim ve ticaretine dayanan damga mukâta'asının Ankara'nın geniş alan ve uzak çevresi ile olan ilişkisini belirleyen temel etmen olduğu; buna karşılık sancak ile sınırlı bir bölgedeki üretim faaliyetleri üzerine kurulu olan beytü'l-mâl, ihtisâb gibi mukâta'aların şehrin yakın çevresi ile olan ilişkilerini belirlediğine dair yorum için bkz. Taş, *Ankara*, s.49-52.

³³ 18. yüzyıl başlarında Tosya çeltik, damga ve cendere mukataası (mâli 120.000 akçe) ile Koçhisar (Ilgaz) damga-i cendere mukâta'aları, ayrı ayrı kalemler olarak mukataa defterlerine kaydedilmektedir. Bkz. Ergenç, "*XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi...*", s.516.

gelişmeyi daha görüyoruz. Ankara-İzmir arasında Batı'ya ihraç edilmekte olan tiftik ipliği sebebiyle katır kervanlarının trafiği artınca, bunların taşıdığı yüklerin vergilendirmesi sorununu çözmek üzere, Ankara Damga Mukâta'asının yetki alanı zaman zaman İzmir'e kadar uzatıldı ve izlenen yol üzerinde damgasız yükleri bulunan kervanları vergilendirme yetkisi, Ankara Damga Mukâta'ası mültezimlerine verildi. Bu süreç, karmaşık bir süreçtir ve çeşitli mukâta'alar arasındaki yetki çekişmesi kadar, mukâta'aların *mâl-ı mîrîsi* açısından da birbirlerine geçişlere sebep olmuştur. Bundan kuşkusuz ihtisâb mukâta'ası da etkilenmiş olmalıdır.

Buna karşılık yeni bir ithalat ve ihracat limanı olarak yükselen İzmir'in durumunu tekrar gözden geçirdiğimizde şu hususu da belirtmeliyiz. İzmir, Batı'nın taleplerine uygun meta ihracı sebebiyle birdenbire önemli bir liman kenti konumuna yükselmiştir. Ancak ihraç malları için İzmir'e gelen gemiler, Batı'nın mamul maddelerini de Osmanlı ülkesine taşıyorlardı. İşte bu metanın hinterlanda sokulması ve **perakende satışa sunulması** sırasında vergilendirilmesi, ihtisâb mukâta'asının yetki alanında idi. Örneğin Zi'l-hicce sonları 1245/Haziran ortaları 1830 tarihli "*Resm-i İhtisâbiyye ve Damgaya Müte'allik sâdır olan fermân-ı âlişân*", bu konuda oldukça bilgilendiricidir³⁴. İzmir İhtisâb Nâzırı Ömer Lütfî'nin başvurusu üzerine çıkarılan emirde İzmir'e gelen "*Efrenç emti'ası*"nın gümrük vergisi alındıktan sonra, ülke içinde dağıtmak üzere getiren tâcirden emtia satın alanlardan, alınan malın toplam değerinden her gurusda 3 para vergi alınması kuralı getirilmişti. Bunun nerede nasıl alınacağı, bu vergiyi kaçırmak isteyenlerin başvuracakları yolların kapatılması konusunda ayrıntılı uyarılar da fermanında yer almaktaydı. Bir diğer belge, 1 Receb 1252./12 Ekim 1836 tarihli Ankara Müşirinin buyuruldusudur. Bu belgede, gerek Ankara'da üretilen, gerekse diğer yerlerden Ankara'ya getirilip satışa sunulan yiyecek maddeleri ve çeşitli malların vergilendirileceği ve bu vergiyi İhtisâb Nâzırının toplayacağı bildirilmektedir³⁵. Getirilen malların perakendeciye intikali sırasında ihtisâb vergisinin satandan mı, yoksa alandan mı alınacağı konusunda, ihtisâb memurları ihtilafa düştükleri için, zaman zaman uyarılar da yapılmıştır³⁶.

Aynı şekilde Anadolu'nun çeşitli yerlerinden, bu arada Ankara ve civarından (Ankara, Çankırı, Ayaş, İstanos) toplanan ve dışarıya götürülmek üzere İzmir'e getirilen ham madde cinsi malların (yapağı, tiftik ipliği, kök boya, mazu, vs), tıpkı dışarıdan gelenlerin perakendeciye ulaştırılması sırasında olduğu gibi, bu kez de perakendeciden toptancıya

³⁴ AŞS 230/90. Belgenin tam transkripsiyonu için bkz. Ek 2.

³⁵ AŞS 239/138: "... gerek Ankara'da husûle gelen ve gerek mahall-i sâ'ireden gelüb bey' ü şirâ' olunan me'külât ve bâyi'ât ve erzâk-ı sâ'ire ve emti'a-i müteferrika ...".

³⁶ AŞS 236/263: Evâsıt-ı Rebî'ül-âhir 1250/Ağustos ortaları 1834 tarihli ferman.

geçışı sebebiyle alınacak ihtisâb vergisinin kime ihale edildiğine ilişkin İzmir ihtisâbı ile Ankara ihtisâbı arasında düzenleme getiren birçok ferman vardır³⁷.

Görüldüğü gibi sof ve tiftik ipliği gibi yoğun olarak üretilen emtianın vergileri üzerinde oluşturulmuş mukâta'alar, ihraç vergilerini denetlemeyi üstlenirlerken, ithâl edilen ve perakendecilerden toplanarak yabancı tüccara satılan metain vergilendirmesi, süreç içinde ihtisâb mukâta'aları tarafından gerçekleştirildi. İşte, Ankara İhtisâb Mukâta'asının 19. yüzyıldaki yıllık mâlinin yüksekliğini bu yeni uygulamada aramak gerekir. Yani, klasik işlevi içinde sadece hırfet düzenini ve üretimini kontrol eden bu mukâta'a, 19. yüzyıla gelindiğinde daha büyük boyutlu bir **perakende ticaretini** de içine almış oldu. İşte toplam değerlerin yer aldığı yukarıdaki tablo böyle anlamlandırılabilir.

Diğer yandan rakamlar, mukâta'anın denetlediği faaliyetin değişim sürecini ve içine girdiği yeni evreleri de anlamamıza olanak vermektedir. Elimize geçen iki önemli belge, 1838 Ticaret Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonraki süreçte ortaya çıkan sorunları çözmek üzere gönderilmiştir.

Birincisi, Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1255/Temmuz ortaları 1839 tarihli bir ferman³⁸. Ferman, "*Redif-i Mansûre eyâlet-i Ankara Müşîri olub Ankara ve Ayaş ve İstanos kazâlarının ihtisâbı rûsûmu dahi uhdesine muhavvel olan*" Vezîr İzzet Mehmed Paşa'ya hitaben yazılmıştır. Fermenda belirtildiğine göre, Fransa ve İngiltere ile imzalanan *Ticaret Anlaşması* koşulları uyarınca, yabancı tacirlerin Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinden toplayarak ülkelerine götürmek üzere, arada başka kasaba ve iskelelere uğramadan doğrudan İstanbul'a getirdikleri metallerinden alınacak % 9 âmediyye ve masdâriyye (işlem vergisi) vergisinin 5,5 guruşunun gümrüğe, geri kalan 3,5 guruşunun da damga ve ihtisâb emînine ödeneceği konusu, daha önce kararlaştırılmıştır. Ayrıca, kendi ülkelerinden getirip Osmanlı pazarlarında satacakları emtiadan % 3 oranında alınan âmediyyeye % 2 guruş oranında zam yapıldığı, bu zammın 1 guruşunun ihtisâba ayrıldığı ilave edilmiştir. Masdâriyyenin düzenli bir vergi olmaması sebebiyle % 9 guruşun 5 guruşunun gümrüğe, 4 guruşunun ise ihtisâba ayrılması öngörülmüştür. Yalnız verginin ihtisâba ayrılan bölümü İstanbul'da ödendiği için, bunun ihtisâb emînlerine nasıl aktarılacağı konusunda uygulama güçlüğü çekilmektedir. Ankara ihtisâbı, Mansûre Hazînesine bağlı olduğundan gümrük memurları tarafından tutulacak imzalı defter gereğince, ihtisâba ait bölümün bu hazineye tesliminin mümkün olduğu belirtilmiştir. Yabancı tacirlerin meta alımı yaptıkları diğer

³⁷ AŞS 236 nolu defter 264, 282, 311, 312 ve 388 nolu belgeler.

³⁸ AŞS 243/65. Belgenin tam transkripsiyonu için bkz. Ek 3.

kazalarda, İhtisâb Mukâta'ası tesis edilmişse, oradaki emninlerin talebi halinde kendilerine ait hakların ödenmesi gerektiği emredilmiştir. Burada sözü edilen fermanın bizim için önemli yanı, ülkeye gelen mallarla ilgili ayrıntılı bir vergi bölümünün olmasıdır. Ayrıca Osmanlı ülkesinden toplanacak emtianın dışarıya çıkarılması sırasında alınacak vergilerin oranının % 3 gurus *refiye* ile sınırlandırılması ve yabancı tacirlere satılacak emtianın ihtisâb yükümlülüğü dışında tutulması, fermana üzerinde durulan konulardandır. Bunun ne anlama geldiği, bir başka sicil kaydında çok açık görülmektedir. 24 Safer 1256/27 Nisan 1840 tarihli takirde³⁹ “*Medîne-i Ankara’da berâthu ve fermânlu Avrupa ve sâ’ir tüccârlardan*” 18 tâcirin, Ankara ve Tevâbi’i İhtisâb ve Damga Mukâta’aları Mültezimi olan Esseyid Hüseyin Hâmid Efendi’yi dava ettikleri yazılıdır. İddialarına göre, mültezim, tacirlerden *Ticaret Anlaşması* koşullarına aykırı olarak geçmiş yıllarda, % 9 *âmediyye* ve % 3 *refiye* vergisi dışında, satın alınıp dışarıya götürülmek üzere İstanbul’a getirilen tiftiğin her kıyyesinden 40’ar para *ihtisâb resmî*, 17’şer para *damga vergisi*; sof ipliğinden de kıyye başına 35’er para *resm-i damga* adıyla vergi almıştır. Davacılar, anlaşmaya aykırı olarak alınan paralarının iade edilmesini istemişlerdir. Yapılan muhakeme sonucunda mültezimin, bu iddiaları doğruladığı için, tutulan defterdeki kayıtlara göre sözü edilen tacirlere toplam 57.520 gurusu geri ödemesine karar verilmiştir. Bunu tek seferde ödeyemeyeceği için taksite bağlanması, taraflarca kabul edilmiştir.

Görüldüğü gibi burada, *Ticaret Anlaşmasının* yürürlüğe girmesinden sonra, daha önce Osmanlı vergi düzenine göre üretim ve ticaret vergisi olan *ihtisâb ve damga vergileri* büyük zarar görmüştür. Bu zararın ihtisâba ait olan kısmı, aynı zamanda ihtisâb mukâta’asının fonksiyon alanını da bize göstermektedir.

Buraya kadar anlattıklarımı şöyle sonuçlandırabilirim.

İhtisâb işleri, şer’î bir yanı bulunan ve beldelerde eskiden beri görülen uygulamaları kurallaştırarak içine alan bir hukuk alanıdır. Bu hukuk alanının en temel fonksiyonu, şehir ve kasabalarda gerçekleştirilen tarım dışı üretim ve hizmet faaliyetlerinin düzenlenmesini ve sağlıklı yürütülmesini sağlamaktır. Tarım dışı üretim ve faaliyet alanı, geleneği İslam tarihinin 10. yüzyıllarına kadar uzanan fütüvve ahlakıyatına dayanan ve Anadolu’ya Ahî hareketi olarak geçmiş olan tarihsel bir olgu içinde oluşmuş hırfet gruplarının bulunduğu alandı. Bu sebeple, fütüvve ahlakıyatı ile birlikte hisba kuralları burada geçerli idi. Fütüvve, hırfet gruplarının; hisba ise, devletin etkisini bu alana taşıyordu. Hisba kurallarının uygulanması sonucu, bu kuralları uygulayan muhtesib, birtakım vergiler

³⁹ AŞS 246/77. Belgenin tam transkripsiyonu için bkz. Ek 4.

alırdı. Bu vergilere ihtisâb vergileri denirdi. İşte bu makalenin amacı, bu vergileri anlamlandırarak tarım dışı faaliyet alanındaki süreci açıklamaktır.

Vergiler aracılığıyla şehirlerde oluşan tarım dışı faaliyetin durumunu şu şekilde özetleyebiliriz: Muhtesib tarafından denetlenen sanat ve ticaret faaliyetleri, temelde şehir ve kasaba ile onu çevreleyen kırsal alandaki talebe yöneliktir. Bu bakımdan sınırlıdır ve yereldir. Burada bu yerel ve sınırlı faaliyeti denetleyen muhtesib, sadece bu düzenlemeye ilişkin vergiler alırdı. Bu bakımdan bu vergiler, bu alandaki üretimin konjonktürel durumunu doğrudan açıklayacak nitelikte değildir.

Belgesel bilgiler bize gösteriyor ki 19. yüzyıla gelinceye kadar Ankara örneğinde, iki önemli değişim noktası ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi 18. yüzyıl, ikincisi ise 19. yüzyıldır. 18. yüzyılda Batı'dan gelen talep dokunmuş kumaştan ipliğe dönüşünce, bunun hırfet düzeni içindeki mensucât sanatkarlarını etkilediği, mukâta'a değerlerinden anlaşılmaktadır. Asıl önemli değişim 19. yüzyılda gerçekleşmiştir ve örnekleriyle gösterdiğimiz gibi 19. yüzyılda ihtisâb, sadece şehirdeki üreticileri düzenleyen fonksiyonuyla kalmamış, aynı zamanda şehre başka diyarlardan aktarılan emtianın perakendecilere geçişini denetim altına almıştır. Bu, 19. yüzyılda hırfet düzenindeki üretimin dışardan gelen emtiadan etkilendiğinin de önemli bir göstergesidir. Sunduğumuz belgelerden de anlaşılıyor ki ihtisâb vergisindeki *mâl* artışının sebebi, Batı'dan gelen emtianın perâkendeciye geçişi sırasında alınan *ih̄tisâb rûsûmu* payıdır. Bu değerler, bize 19. yüzyılda Osmanlı iktisadiyatının genel yapısının değiştiğini, özellikle 1838 Anlaşmasından sonra Batı ekonomilerine olumsuz yönde entegre olduğunu da göstermektedir. Zira, bazı vergilerden muaf tutulmuş hammadde dışarıya çıkarken, dış alımların arttığını da kanıtlamaktadır. Bu makalenin asıl tespiti bunlardır.

KAYNAKLAR

1- Arşiv Belgeleri:

Ankara Şer'iyye Sicili, 228, 230, 236, 239, 243, 246 no'lu defterler.

2- Kitap ve Makaleler:

Barkan, Ömer L. (1942), Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar, *Tarih Vesikaları*, I/5, 331-336.

Çelik, B (2002), *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Eldem, E.-Goffman, D.-Masters, B. (2003), *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erdođdu, İ. (2000), Osmanlı İktisadî Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiplik Üzerine Bir Deneme, *OTAM*, 11, Ankara, 123-145.
- Ergenç, Ö. (1979), XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi: 1978 Özel Sayısı*, Ankara, 86-97.
- Ergenç, Ö. (1988), XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler, *Bellekten*, LII/203, Ankara, 501-533.
- Ergenç, Ö. (1992), Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yân Üzerine Bazı Bilgiler, *The Journal of Ottoman Studies, III (Osmanlı Araştırmaları, III)*, İstanbul, 105-118.
- Ergenç, Ö. (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2000), *XVIII. Yüzyılda Ankara-İzmir İlişkisi: Tiftik İpliği Ticareti*, XIV. CIEPO'da sunulan bildiri.
- Ergenç, Ö. (2006), *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara, TTK Yayınları.
- Ergin, Osman N. (1922), *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, I, İstanbul.
- İnalcık, H. (1965), Adâlet-nâmeler, *Bellekten*, II/3-4, 49-145..
- İnalcık, H. (1969), Capital Formation in the Ottoman Empire, *The Journal of Economic History*, XXIX/1, 97-140.
- Kazıcı, Z. (1987), *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul.
- Kazıcı, Z. (1998), Hisbe, *DİA*, XXIII, İstanbul, 143-145.
- Kazıcı, Z. (1999), Osmanlılarda İhtisab, *Osmanlı*, III, Ankara, 113-122.
- Kur'an-ı Kerîm
- Levy, R. (1971), Muhtesib, *İA*, VIII, 1971, 532-533.
- Mantran, R. (1971), Hisba, *EI*, E.J.Brill, Leiden, 789-490.
- Mantran, R. (1995), *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara.
- Sahillioğlu, H. (1979), Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750), *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi: 1978 Özel Sayısı*, Ankara, 1-38.

Syrett, Elena F. (1992), *The Commerce of Smyrna in Eighteenth Century (1700-1820)*, Athens.

Tabakoğlu, A. (1980), *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, Dergah Yayınları.

Taş, H. (2006), *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara, TTK Yayınları.

EKLER

Ek 1: Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1243 /Ocak başları 1828

Ankara Şer'iyeye Sicili, 228/123

Resm-i ihtisâbiyye tahsîline [dâ'ir] sâdır olan emr-i şerîfdir.

Kıdvetü'n-nüvvâbi'l-müteşerri'in Ankara nâ'ibi Mevlânâ (boşluk) –zîde ilmuhu- ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûnumdan olub medîne-i Ankara ihtisâbı ber vech-i emânet uhdesine muhavvel olan El-hâcc Veliyüddin Rüşdü ve hâssam silahşörlerinden livâ-i mezbûr mütesellimi Mehmed Ali –zîde mecduhumâ- **tevkî-i refî-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki** bir müddetden berü kavânîn-i örfiyye ve nizâmât-ı mülkiyyeye lâyıkiyla bakılamamış olduğundan ekserîsi şîrâze-i nizâmından çıkmış ve bâ-husûs salâh-ı hâl-i âlem ve âlemiyânın üss-i esâsı olan *emr-i ma'rûf ve nehy ani'l-münker* ahkâmının icrâsı zımnında vaz' ve tahsîs kılınmış olan kânûn-ı ihtisâb dahi külliyyen metrûk ve münâf kalmış olduğundan bundan akdem Âsîtâne-i Sa'âdetim ve İzmir ve Edirne ve mahall-i sâ'ire ihtisâbları râbta-pezîr-i hüsn-i nizâm olduğu misillü medîne-i Ankara'da dahi nizâm-ı mezkûrun icrâsı ahâlî-i memleket ve sekene-i vilâyetin hüsn-i hâl ve refâhiyetlerini müstelzim olacağı umûr-ı vâzihadan olduğuna binâ'en medîne-i mezbûreye hademe-i devlet-i aliyyemden diyânetkâr ve kârgüzâr birinin muhtesib nasb ve ta'yîniyle *emr-i ma'rûf ve nehy ani'l-münker* ahkâmı icrâ olunması ve erbâb-ı hıref ve sanâyi'in şîrâze-i nizâm ve intizâmalarına halel tatarruk etmeyerek her bir sınıf kendünün kâr ü kisb maslahatıyla iştigâl ile bi'l-cümle ahâlî-i memleket ve fukarâ-yı ra'iyetin kemâl-i âsâyiş ve istirahat ve gadr ve hayfdan himâyet ve sıyânetleri kazıyyesi istihsâl kılınmak ve ihtisâba me'mûr olanların mesârif-i zarûriyelerine ve gerek a'lâ-yı kelimetu'llâhi'l-ulyâ niyyet-i hayriyyesiyle tertîb ve tanzîm olunan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyyenin mesârif-i lâ-yuhsâsına medâr olmak için fukarâya bâr olmayacak vechile medîne-i mezbûrede kâ'in ehl-i ticâret ve ehl-i hırefin derece-i hâl ve sıbkiyetlerine (?) ve ol tarafın usûl ve ahvâline göre her bir sınıfdan emsâline tatbîkan ber vech-i i'tidâl resm-i ihtisâb rûsûmu ma'rîfet-i şer' ve esnâf kethüdâları ma'rîfetiyle yegân yegân tahkîk ve sebt-i defter olunarak ta'dîl ve tesviye usûlüne ri'âyetle karârlaşdırılıub ba'dehu sünûh edecek irâde-i seniyyem üzere icrâsına teşebbüs olunmak için bâ-defter iktizâ-yı hâlin bu tarafa bildirilmesi ve *Hissehâ-i İhtisâb-ı Ankara ve Tevâbi'i Mukâta'ası* mâl ve mu'accele ile mukayyed mukâta'ât-ı mîriyyeden olduğuna binâ'en mâl-i mukâta'aya kesr gelmemek için evvel emirde yalnız ihtisâb rûsûmundan dolayı mukâta'a-i mezbûrenin zamân-ı zabtından şu vakte gelince ne mikdâr nesne ahz ve tahsîl olunmuş ise bi't-taharrî ve't-tahkîk anın dahi defterinin irsâl ve takdîmi husûsuna irâde-i aliyyem ta'allukuyla ol bâbda sen ki me'mûr-ı mûmâ ileyhsin sana ve nâ'ib

ve mütesellim-i mûmâ ileyhümâya hitâben sâdır olan emr-i şerîfîmle medîne-i mezkûreye varub derûn-ı şehirde kâ'in bi'l-cümle dekâkîn ve hân ve hammâm ve sâ'ireyi ma'rifet-i şer'-i şerîf ve cümle ittifâkiyle yegân yegân taharrî ve tahkîk ile her birine hadd-ı i'tidâlde tahsîs kılınan rûsûm-ı ihtisâbiyyenin bir kıt'a defteri tanzîm olunmuş ve medîne-i mezkûreye rûz-ı kasım takarrübünde basdırmalık olarak tevârüd eden kara sığırın beher re'sinden kadîmden alınıgelen dörder para resm-i ihtisâba münâsibi mikdâr zamm ve ilâve olunması ve Tokad ve Kastamonu ve Kayseriyye ve mahall-i sâ'ireden li-ecli't-ticâre gelen kârbân hamûlelerinin emti'asına göre beher yükünden ve hatab ve kömür ve ecnâs-ı kerâsteden münâsibi vechile resm-i ihtisâb ve ecnâs-ı emti'aya der-i Aliyye⁴⁰ misillü kıymet takdîr olunarak mahall-i sâ'ireden resm-i damga alınmamış ise esmânından beher guruşda birer para resm-i damga ve re'âyânın gerdeği zuhûrunda a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibâriyle beherinden resm-i ihtisâb alınması irâde-i aliyyeme menût olduğu ve zamân-ı zabtı Muharrem ibtidâsından olan *İhtisâb-ı Ankara Mukâta'ası*nın işbu sene-i mübâreke Muharremi guresinden Rebî'ü'l-âherin onuncu gününe değin gayr-ı ez mesârifât iki bin üç yüz altmış guruş hâsıl[1] olmuş olduğu ve bu def'a bi'l-istishâb Der-sa'âdetime getürmüş olduğun i'lâm-ı şer'î ve örfiyye ve cümle ma'rifetiyle tanzîm ve takdîm olunan mûmzâ defterde tahrîr ve terkîm kılınmış olub kuyûda lede'l-mürâca'a *İhtisâb ve Bâc-ı Bâzâr ve Beytü'l-mâl-i Ankara Mukâta'ası* ma'lûmü'l-mikdâr mâl ve mu'accelât ile ma'lûmü'l-esâmî kesânın ber vech-i mâlikâne iştirâken uhdelerinde olduğu mastûr ve mukayyed olmakdan nâşî emsâli keyfiyeti ba'de'l-ihrac iktizâsı mütehayyizân-ı ricâl-i devlet-i aliyyemden hâlen Mukâta'ât Nâzır-ı iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Es-seyyid Mehmed Es'ad -dâme mecduhu-dan lede'l-isti'lâm zikr olunan bir kıt'a defter-i mûmzâda ma'rifet-i şer' ve cümle ittifâkiyle ber vech-i ta'dîl ve tanzîm olunan rûsûm-ı ihtisâbiyye ahz ve tahsîl olunmak ve Âsitâne-i Sa'âdetim ve İzmir ve Bursa ihtisâbları misillü medîne-i mezkûreye gelen kara sığırdan kadîmi alınagelen dörder para resm-i ihtisâba bir misli zamm olunarak o makûle sığır ve inek ve hergeleden emsâli misillü ma'a zamm sekizer para alınmak ve Tokad ve Kastamonu ve Kayseriyye ve mahall-i sâ'ireden gelen emti'a-i mütenevvi'anın beher yükünden on ikişer para ve resm alınmaksızın bilâ-damga âher mahallerden vürûd eden emti'anın [tesbît] olunan kıymetlerinden guruş başına birer para resm-i damga ve hatab ve kömürün beher yükünden üçer ve kerâste ve kömür arabalarının beher arabasından on ikişer para resm-i ihtisâb ahz olunmak ve re'âyânın gerdeği vukû'unda a'lâ cizye kâğıdlarına müstehakk olanlardan otuzar ve evsatından yirmişer ve ednâsından on beşer guruş resm-i ruhsâtiyye alınarak bu husûs için hâkim ve a'yân ve voyvoda

⁴⁰ Belgede "Der-Aliyyeye".

taraflarından başka bir akçe alınmayub ve milel-i mezkûreye dahi ruhsâtiyye verdik diyerek zinhâr belde-i İslâmiyyede hâric ez tavr-ı ra'iyet harekete cevâz gösterilmemek ve *İhtisâb-ı Ankara Mukâta'a* fâ'izinin bundan böyle bi't-tahkîk mutasarrıflarına mukâta'ât hazînesinden te'diyesi îcâb eyleyeceğine binâ'en mukâta'a-i mezkûrenin rûsûm-ı kadîmesiyle tevâbi'inden olan *bâc-ı bâzâr* ve *beytü'l-mâl rûsûmâtı* dahi ihtisâb idâresine me'mûr olanlar⁴¹ tarafından zabt ü rabt ve cem' ü tahsîl olunmak için defter-i mezkûrun bir sûreti ihrâc ve mahalline irsâl ile rûsûmât-ı mezkûre mâh-be-mâh mahallerinden tahsîl ve zikr olunan ihtisâb mukâta'asının gayr-ı ez mesârif hâsılât-ı kadîmesinden müddet-i mezkûrede husûle gelen iki bin bu kadar gurus ile ma'an defter-i mümzâsıyla Asâkir-i Mansûre mesârifine tahsîsen mukâta'ât hazînesine irsâl ve tesyîl kılınmak üzere Dîvân-ı Hümâyûnumdan emr-i şerîfim ısdârıyla Baş Muhâsebeye ve hazîne-i mezkûre zimmet defterlerine ilm ü haberleri i'tâsını i'lâm ve bi'l-fi'l Baş Defterdârım iftîhârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir Es-seyyid El-hâcc İbrahim -dâme uluvvuhu- dahi bâ-takrîr ifâde ve ifhâm edüb mücebince tanzîmi husûsuna irâde-i aliyyem müte'allik olmuş ve cümle ma'rifetiyle tanzîm ve takdîm kılınan sâlifü'z-zikr mümzâ ihtisâb defteri Dîvân-ı Hümâyûn Kalemine kayd ile bir kıt'a musahhah sûreti yedine i'tâ olunmuş olmağla muktezâ-yı me'mûriyetin üzere bu taraftan serî'an hareket ve ol cânibe varub derûn-ı memleketde münâsibi vechile bir konak istîcâr ve ikâmet birle ba'd-ez-în esâs-ı me'mûriyetin olan *emr-i ma'rûf ve nehy ani'l-münker* ahkâmını hâkimü's-şer' ve mütesellim ma'rifetleriyle bi'l-ma'iyeye icrâya mü'emmen ve muvahhid olanlar farz-ı kat'î olan evkât-ı hamseyi cemâ'atle edâya müdâvemet eylemelerini umûmen tenbîh ve te'kîd ve aralık aralık derûn-ı memleketde kol gezerek savm ü salâtı târik ve münâhî ve münkirâta sâlik olanları iktizâsına göre ta'zîr ve tehdîde mübâderet ve derûn-ı memleketde kâ'in mecmû'-ı erbâb-ı hıref ve sanâyi'e nezâret ve ale'l-husûs es'âr mâddesi dikkat birle taraf-ı müstecmi'u'l-mecd ve's-şeref-şâhânem için cümleden isticlâb-ı ... hayriyyeyi mûcib olur hıdmet ve sadâkat vücûda getürmeğe mezîd sa'y ü gayret ve bundan böyle cemî eşyâ ve erzâkın sermâyesi, ma'rifetin ve hâkimü's-şer' ve mütesellim ve sâ'ir lâzım gelenler ma'rifetiyle bi't-taharrî vaktine göre îcâb eden fiyâtını hadd-ı i'tidâl üzere vaz' ederek fiyât-ı mukarrerresinden ziyâdeye bey' ve fûrûht olunmaması husûsuna sarf-ı rü'yet ve aralıkda kola çıkub her ne kadar terâzü ve kantar ve mikyâl ve arşun ve endâze ile ahz ve i'tâ eder esnâf var ise cümlesinin vezn ve keyl ve arşun ve endâzelerine ihâle-i enzâr-ı dikkat ederek noksân zuhûr edenlerin ashâbını iktizâsı vechile değnek darbiyle ta'zîr ve tekdîr ve bundan ziyâdece te'dîbe müstehakk olanları ihtisâb habsine ilkâ ve kal'aya

⁴¹ Belgede "olanlardan".

müstehakk olanları hâkimü'ş-şer' ve mütesellim ma'rifetleriyle kal'aya vaz' ile ıslâh-ı nefis eylediklerinden sonra meccânen sebîlleri tahliye olunub zinhâr bir kimesneden cerâyim alınmaması husûsuna ve noksân vezn ile veyâhûd narh-ı fî'at-ı mukarrereden ziyâdeye bir nesneye bey' ve fûrûht edememeleri ve be-tahsîs nân-ı azîzin sikke ve vezninin bozuk ve nâ-tamâm olmaması emr-i ehemmine ve kassâbların sayf ve şitâda fûrûht eyledikleri lahmin narh ve veznine ve'l-hâsıl kâffe-i eşyâ ve emti'a ve havâyic-i zarûriyyenin asıl sermâyelerini bilerek kangı esnâf ziyâdeye mâl satar ise hâkimü'ş-şer' ve mütesellim ma'rifetleriyle ta'dîl olunarak dâ'imâ beldenin tensîk-i nizâm ve sekenesinin terfih-i ahvâllarına ihtimâm ve dikkat ve hammâmlarda kefereye verdükleri peştemâl ve sâ'irenin ehl-i İslâma verilmemesi ve Müslim ile keferi beyni fark ve temyîz için kefereye na'îln giydirilmemesi ve re'âyâ makûlesi ehl-i İslâma mahsûs olan yeşil ve kırmızı esvâb iktisâ etmeyüb başlarına dahi beyaz sarmamaları ve hammâl tâ'ifesinin bir mahalden bir mahalle götürdükleri ahmâl ve eskâlin ücret-i nakliyesini hadd-i i'tidâlde vaz' edüb ziyâde ücret alamamaları ve kerâste ve hatab ve kömür ve sebze ve sâ'ir bu misillü eşyâ cümle ma'rifetiyle ta'yîn olunacak fî'atdan ziyâdeye bey' ve fûrûht olunamaması ve derûn-ı şehirde işleyen neccâr ve nakkâş ve rençber tâ'ifesinin gündelikleri hadd-i i'tidâlde kat' ve ta'yîn olunub ziyâde talep edememeleri ve ba'd-ez-în mesârif-i memleketin zamm ve ilâveden vikâyesiyle mesârif-i sahîha ta'dîl ve tesvîye şürûtuna ri'âyet ve herkes gadr ve himâyeden sıyânet olunarak cümlenin mâl ve tahammül ve kâr ü kisbine göre tevzî' ve tahsîl ile bu husûs cümle hakkında seyyân tutularak ahâlî-i memleket mesâfiri zâ'ideden istihlâs kılınmak ehemm ve elzem olmağla medîne-i mezkûrede kâ'in bi'l-cümle mahallât ve esvâk ve hânlar ve sâ'ireyi ma'rifetinle yegân yegân tahrîr edüb sekenesinin sanâyi' ve ism ve şöhratlarına ve hâlât ve iktidârlarına kesb-i vukûf ve ittîlâ' ile derûn-ı şehirde kâ'in ehl-i İslâmın ve gerek re'âyânın çarşu yüzünde ve sâ'ir hânlar derûnunda ne mikdâr dükkân ve oda ve mağazaları var ise içlerinde olan tüccâr ve esnâf makûleleri ma'rifetin ve hâkimü'ş-şer' ve mütesellim ve esnâf kethüdâ ve yiğitbaşları ma'rifetleriyle tahkîk ve hîrfet ve san'atları tasrîh ve tüccâr ve esnâfdan olmayub da hânelerinde sâkin olarak cihet-i uhrâ ile kâr ü kisbe sâlik olanların hâl ve şânlarını dahi mahallât imâmılarından ve sâ'ir ehl-i vukûfdan taharrî ve tedkîk ile defter ederek bir sûreti tarafında ve bir sûreti dahi mahkemede hıfz olunmak ve bundan böyle umûr-ı memlekete akçe sarf olunması muktezî oldukda memleket emîni olanlar mâddenin ismi tasrîhiyle taraf-ı şer' den memhûr tezkire alub tarafından ve mütesellim cânibinden temhîr olunduktan sonra sarf olunmak ve hîn-i tevzî'de hâkim tezkireleri mücebince ma'rifetin ve mütesellim ve cümle ma'rifetleriyle hesâb olunarak mesârif-i sahîha her neye bâliğ olur ise hâkimlerin mu'tâd olan harc-ı imzâ ve memleket emîni ve sâ'ir vilâyet

hıdmetinde olanların ücretleri mu'tedilce idhâl birle işbu mesârif zımnında mütesellim-i memleket ve gerek senin için bir akçe zamm ve ilâve kılınmayub tevzî' defteri dahi zikr olunan asıl tahrîr defterine tatbîkan tertîb ve tanzîm ve hiç ferd hâricde kalmayarak herkesin mâl ve şân ve kâr ü kisbine göre taksîm olunub zinhâr gadr vukû'a gelmemesi emrine nezâret ve dikkat edüb ve'l-hâsıl bundan böyle vukû'bulacak memleket mesârifî defteri bu def'a adâleti müş'ir Anadolu ve Rumeli'nin üçer kollarına ısdâr ve tesyâr kılınan emr-i şerîfimde tafsîl ve beyân kılındığı vechile beher altı mâhda bir kerre tarafından ve hâkim ve mütesellim câniblerinden dahi bi't-temhîr Der-sa'âdetime takdîm ve istîzân birle iktizâsına göre emr-i şerîfim tasdîr ve i'tâ olunmak ve eğer defter-i mezkûrda fâhiş nesne bulunur ise kimlerin tama' ve irtikâbından neş'et eylediği tahkîk olunarak icâb eden mes'ûliyeti ana râci' olmak üzere iktizâsı icrâ kılınması husûslarını dahi nizâm-ı kavîye rabt ile ale'd-devâm icrâsına sarf ve sa'y ve kudret ve yedine i'tâ olunan musahhah defterde muharrer olduğu vechile bundan böyle medîne-i mezbûrede kâ'in dekâkîn ve sâ'ireden mahsûs olan rûsûm-ı ihtisâbiyye ile mukâta'a-i mezkûrenin rûsûmât-ı kadîmesiyle tevâbi'inden olan bâc ve bâzâr ve beytü'l-mâl rûsûmâtını vakt ü zamânıyla ahz ü tahsîl ve mukâta'a-i mezkûreden müddet-i merkûme zarfında gayr-ı ez mesârifât hâsıl olan sâlifü'z-zikr iki bin üç yüz altmış gurus ile ma'an defter-i mûmzâsıyla Asâkir-i Mansûre mesârifine tahsîsen mâh-be-mâh mukâta'ât hazînesine irsâl ve ne vechile ikdâm ve gayret eylemek fermânım olmağın me'mûriyetini hâvî işbu emr-i celîlü'l-kadrim ısdâr ve yedine i'tâ olunmuştur. İmdi seni meyâne-i emsâl ve akrânından bi'l-intihâb bu husûsa ta'yünden maksûd ve merâm hem ibâdu'l-İllâha ve hem mü'eyyid-i dîn-i mübîn olan devlet-i aliyyeme hıdmet ve sadâkat farzına mebnî idüğü vâreste-i kayd-ı ifhâm olmağla muktezâ-yı me'mûriyet ve lâzime-i gayret ve sadâkatin üzere heme[n] bu taraftan hareket ve medîne-i mezbûreye varub ikâmet ve mazmûn-ı fermân-ı âlişânımı herkese i'lân ve işâ'at ederek bâlâda mezkûr mevâddın harf-be-harf icrâsıyla bir vakitte hilâfî vaz' ve hâlât vukû'a gelmemesi esbâbının istihsâline dikkat ve'l-hâsıl şu husûsda gâyet âkılâne ve dirâyet-mendâne davranarak zımnında kimesneye gadr ve ta'addî ve hilâf-ı nizâm bir güne hâl ve harekete tasaddî olunmaması sarf ve sa'y ve makderet eylemek irâde-i şâhânem muktezâsından idüğü ve bu bâbda ağmâz ve rehâvet ve kimesneye zulm ve gadrî mûcib vaz' ve hâlet bir vechile câ'iz olmadığı ma'lûmun oldukda ber vech-i meşrûh amel ve harekete ve her hâlde icrâ-yı levâzım kârgüzârı ve sadâkate bezl-i bâ-re'y-i liyâkat ve hilâfından tevakkî ve mübâ'adet eyleyesin ve siz ki nâ'ib ve mütesellim-i mûmâ ileyhümâsız mazmûn-ı emr ü irâde-i şâhânem sizin dahi meczûmunuz olarak husûsât-ı mezkûrenin ber minvâl-i muharrer tanzîm ve icrâsı esbâbının istihsâline kemâl-i ikdâm ve mübâderet ve me'mûr-ı mûmâ ileyhe lâzım gelen mu'âvenetin infâz ve emr ü irâde-i

pâdişâhâneme mezîd sa'y ve gayret ve hilâfî vaz'ı tecvîzden hazer ve mücânebet eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdir olmuştur. **BUYURDUM Kİ** vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzimü'l-ımtisâlimin mazmûn-ı itâ'at-makrûnuyla amel ve hareket ve hilâfından tehâşî ve mücânebet eyleyesiz. Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren fî evâsıt-ı şehri Cemâziye'l-âhire li-seneti selâse ve erba'în ve mi'eteyn ve elf.

[Bi-makâm-ı] Kostantiniyyeti'l-mahrûse.

Ek 2: Evâhir-i Zi'l-hicce 1245/Haziran ortaları 1830 tarihli ferman.

Ankara Şer'îyye Sicili, 230/90

Resm-i ihtisâbiyye ve damgaya müte'allik sâdir olan fermân-ı âlişândır.

İftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'ü'l-mehâmîd ve'l-mekârim el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'd-dâ'im dergâh-ı mu'allâm kapucubaşlarından Ankara sancağı mütesellimi El-hâcc Mesud -dâme mecduhu- ve mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm me'âdinü'l-fezâ'il ve'l-ke'lâm Ankara sancağında vâki' kazâların kuzât ve nüvvâbı -zîde fazlulum- ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân a'yân ve voyvodagân ve vücûh-ı memleket ve bi'l-cümle iş erleri -zîde kadrum- **tevkî-i refî-i hümâyûn vâsil olıcak ma'lûm ola ki** medîne-i İzmir'den Anadolu taraflarına nakl ve fûrûht olunan kahve ve şeker ve ... ve sâ'ir eşyâ ve emti'a-i Efrenciyeyi müste'minândan iştirâ eden ba'zıları müretteb olan resm-i damga ve refîyye gümrüğünden kurtarmak kasdıyla bâyi'i olan Frenklerle uydurarak gelen İzmir'de satılmayub ticâret-i hâriciye usûlünce Anadolu taraflarında olan şürekâsına göndereceklerinden bahisle iktizâ eden gümrük ve ihtisâb tezkirelerini anlara aldirmakda oldukları bi't-taharrî tahkik edüb bu keyfiyet vâridât-ı mîrîyyenin kesr ü noksânını mücib olacağına mebnî bu mâddenin hüsn-i sûretle önü kestirilmek üzere fimâ ba'd İzmir'den memâlik-i Anadolu'ya nakl olunan eşyâ ve emti'a-i Efrenciye her kangı şehir ve kasabada açılıb satılacak olur ise İzmir ihtisâbı tezkiresine bakılıb tezkire-i mezkûrda satılacak emti'a ve eşyâ her ne ise İzmir'de yed-i âhere tedâvülü ketm olunmayarak lâzım gelen refîyye gümrüğü ve resm-i damgası alındığı mastûr ise habbe-i vâhide mütâlebe ve ahz olunmayub eğer İzmir'de yed-i âhere tedâvülü yazılmayarak ihfâ ile yalnız müste'min mâlî olduğu muharrer olduğu hâlde fûrûht olunub ehl-i İslâm ve re'âyâ tüccârı yedlerine geçdikde İzmir'de ahzı iktizâ eden refîyye gümrüğü ve damga resmine mukâbil ol memleketin râyic vaktine tatbîkan kıymetinden guruşda üç para hesâbıyla rûsûmât-ı mîrîyyesi müşterîsinden ol şehir ve kasabada

ihtisâb me'mûru var ise anın ma'rifetiyle başkaca defter tutularak ahz ve ihtisâb me'mûru yoğise vilâyet hâkim ve zâbiti tarafından ma'rifet-i şer'le tahsîl olunarak İzmir ihtisâbı tarafına veyâhûd ol mahall İzmir'e ba'îd ise Der-sa'âdetime beher üç mâhda bir def'a mümzâ defteriyle bi'l-irsâl mukâta'ât hazînesine teslim olunmak üzere iktizâ eden mahallere başka başka evâmir-i şerîfem ısdârı husûsunu Muhâsebe-i Evvelim pâyesiyle hâlen medîne-i İzmir İhtisâbı Nâzırı iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Ömer Lütfi -dâme mecduhu- bu def'a bâ-takrîr ifâde etmekden nâşî inhâsı vechile amel ve harekete mübâderet olunmak fermânım olmağın i'lâmen ve tenbîhen rikâb-ı müstetâbımdan mahsûsen işbu emri celilü'l-kadrim ısdâr ve (boşluk) ile irsâl olunmuştur. İmdi siz ki mütesellim kapucubaşı ve kuzât ve nüvvâb ve sâ'ir mûmâ ileyhimsiz taht-ı hükûmet ve idârenizde kâ'in her kangı kazâ ve kasabât ve kurâda o makûle İzmir'den nakl ile fûrûht olunacak mârrü'z-zikr emti'a ve eşyanın İzmir ihtisâbı tarafından bâyi'i olan tüccârı yedine verilen ruhsat tezkiresine ol kazâ veyâhûd kasabanın muhtesib veyâhûd hâkim ve zâbiti tarafından evvel emirde bakılıb tezkire-i mezkûrda satılacak emti'a ve eşyanın İzmir'de yed-i âhere tedâvülü zikr olunarak reftiye gümrüğü ve resm-i damgası alındığı muharrer ise habbe-i vâhîde mütâlebe ve ahz olunmaması ve yed-i âhere tedâvülü ihfâ olunub da müste'min mâlî olduğu muharrer ise fûrûht olunub Müslim ve re'âyâ tüccârı yedlerine geçdikden sonra İzmir'de ahzı icâb eden reftiye gümrüğü ve damga resmine mukâbil ol memleketin râyic vaktine tevfikkan guruşda üç para rüsûmât-ı mîrîyyesi müşterîsinden ol şehir ve kasabanın ihtisâb me'mûru veyâhûd hâkim ve zâbiti ma'rifetiyle başkaca defter tutularak ma'rifet-i şer'le ahz ve tahsîl ve İzmir'e karîb ise İzmir ihtisâbı tarafına, ba'îd ise Der-sa'âdetime beher üç ayda bir kerre mümzâ defteriyle irsâl ve tavsîl birle hazîne-i mezkûreye teslim kılınması irâde-i seniyye-i mülûkânem muktezâsından idüğü ve bu husûsu sâ'ir iktizâ eden mahallere dahi başka başka evâmir-i şerîfem tasvîr ve tesyîriyle tevcîh ve tenbîh kılndığı ma'lûmunuz oldukda ber vech-i meşrûh amel ve hareket birle infâz-ı emr ü fermân-ı hümayûnuma mezîd i'tinâ ve sarf-ı makderet ve ol vechile vâridât-ı mîriyye-i devlet-i aliyemin kesr ve tedennîden vikâyesiyle îfâ-yı levâzım-ı sadâkat ve rütbe-i vüfûr-ı sa'y ü gayret ve hilâfî hareket vukû'un tecvîzden hazer ve mücânebet eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. **BUYURDUM Kİ** (boşluk) vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzimü'l-ımtisâlimin mazmûn-ı itâ'at-makrûnuyla amel ve hareket eylesiniz. Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılınız. Tahrîren fî evâhir-i şehir-i Zi'l-hicce li-seneti hamse ve erba'în ve mi'eteyn ve elf.

Bi-makâm-ı Kostantiniyyeti'l-mahrûse.

**Ek 3: Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1255/Temmuz ortaları
1839 tarihli ferman.**

Ankara Şer'îyye Sicili, 243/65

İhtisâb rüsûmâtına dâ'ir emr-i âlîdir.

Düstûr-ı mükerrerem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem müdebbiru umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimu mehâmi'l-enâm bi'r-re'yi's-sâ'ib mümehhidu bünyâni'd-devlet ve'l-ikbâl müşeyyidu erkâni's-sa'âdet ve'l-iclâl el-mahfûfu bi-sunûf-ı avâtıfı'l-meliki'l-a'lâ hâlen mülhakâtıyla Redîf-i Mansûre eyâlet-i Ankara Müşîri olub Ankara ve Ayaş ve İstanbul kazâlarının ihtisâbı rüsûmu dahi uhdesine muhavvel olan vezîrim İzzet Mehmed Paşa –edâme Allahu ta'âlâ iclâlehu- **tevkî-i refî-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki** saltanat-ı seniyye-i ebedü'd-devâmımla Fransa ve İngiltere devletleri beyninde bu def'a tanzîm olunan mu'âhede-i cedîde-i ticâret iktizâsınca devleteyn-i müşârün ileyhümâ tüccâr ve teb'asının memâlik-i mahrûse-i şâhânem mahsûlü ve kârı olarak kendi ülkelerine ve diyâr-ı sâ'ire-i ecnebiyyeye götürmek üzere mahallerinden bi'l-mübâya'a hasbe'l-mevki' memâlik-i mahrûse-i şâhânem iskelelerinden birine uğramayarak Der-sa'âdetime getürecekleri emti'a ve eşyanın Der-sa'âdetim gümrüğüne hîn-i vusûllerinde kâffe-i rüsûmât mukâbili alınacak⁴² yüzde dokuz gurusu âmediyyenin ma'a masdâriyye beş buçuk gurusu gümrüğe ve üç buçuk gurusu damga ve ihtisâbiyyeye ve tüccâr-ı merkûmenin kendü ülkeleriyle ve düvel-i ecnebiye mahsûlâtından doğru Der-sa'âdetime getürecekleri emti'a ve eşyanın Der-sa'âdetim gümrüğüne hîn-i vürûdunda alınacak yüzde üç gurusu âmediyye gümrüğünden başka emti'a ve eşyâ-yı mezkûreden Der-sa'âdetimde sarf ve fûrûht olunduğu veyâhûd memâlik-i mahrûse-i şâhânemin dâhiliyesinde fûrûht olunmak üzere taşra gittiği hâlde bi'l-cümle rüsûmât mukâbili başkaca alınacak yüzde iki gurusu resm-i munzamin bir gurusu gümrüğe ve bir gurusu damga ve ihtisâbiyyeye tefrîk ile îrâd kayd olunması husûsuna karâr verilmiş ise de taşra gümrüklerinde masdâriyye ahzı mu'tâd olmadığından bu cihetle tüccâr-ı merkûmenin ber vech-i muharrer kendü ülkelerine ve diyâr-ı ecnebiyyeye götürmek üzere mahallerinden mübâya'a edüb mevki'inin iktizâsınca Der-sa'âdetime uğramayarak memâlik-i mahrûse-i şâhânem derûnunda olan sâ'ir iskelelere hîn-i vusûllerinde alınacak mârrü'z-zikr yüzde dokuz gurusu âmediyyenin beş gurusu iskele-i mezbûrun gümrüğü vâridâtına ve dört gurusu damga ve ihtisâbiyyeye tefrîk olunmak lâzım gelmiş olub ancak memâlik-i dâhiliye kazâlarında mevzû' ihtisâbların ekserîsi iltizâmen ve birazı emâneten mahalleri me'mûrlarına muhavvel olduğuna ve tüccâr-ı merkûmenin mahsûlât-ı dâhiliyeyi kendü ülkelerine ve diyâr-ı ecnebiyyeye götürmek

⁴² Belgede "olunacak".

üzere mahallerinden hîn-i mübâya‘asında kangı kazâ mahsûlü ve kârı ise ol kazâda tüccâr-ı merkûmeden bir akçe rüsûmât alınmayacağına nazaran işbu mübâya‘a eyledikleri kazânın rüsûm-ı damga ve ihtisâbiyyesi emânet ise iskeleye hîn-i vusûlünde alınacak âmediyyenin beş gurusu gümrüğe îrâd olunarak bi’t-tevkîf mâ‘adâ dört gurusu ol kazânın damga ve ihtisâbiyyesine mukâbil gümrükçüsüne tarafından Mansûre Hazînesine irsâl ve teslîm olunmak ve iltizâmen muhavvel ise kendülerine beş gurusu gümrük için tevkîf olunduktan sonra zikr olunan damga ve ihtisâbiyyeye mukâbil olan dört gurusu mârrü’z-zikr mübâya‘a eyledikleri kazânın damga ve ihtisâb me’mûru bulunana â’id olduğundan ol dahi mahall-i mezkûrun gümrükçüsü cânibinden hazîne-i merkûmeye irsâl ve mevkûfen teslîm olunub ba‘dehu o makûle damga ve ihtisâb me’mûru tarafından istid‘â vukû‘uyla taleb olunduktan cânib-i hazînedan me’mûrîne te’diye kılınmak ve işbu âmediyyeden başka iskelelerden hîn-i hurûcunda alınacak yüzde üç gurusu reftiyyesi kadîmî vechile iskelelerin gümrüklerine îrâd kayd olunmak ve tüccâr-ı merkûmenin kendü ülkeleriyle düvel-i ecnebiye mahsûlâtından doğruca memâlik-i mahrûse-i şâhânemin sâ’ir iskelelerine getürecekleri emti‘a ve eşyâ zikr ol bâbdan iskelelere hîn-i vürûd ve duhûllerinde kezâlik alınacak yüzde üç gurusu âmediyyeden başka emti‘a ve eşyâ-yı mezbûre vârid oldukları mahallerde sarf ve fûrûht olunduğu veyâhûd memâlik-i mahrûse-i şâhânem derûnunda fûrûht olunmak üzere gittiği sûrette alınacak mârrü’z-zikr yüzde iki gurusu resm-i munzamın bir gurusu eşyâ-yı mezkûrenin vârid olduğu mahallin gümrüğüne ve bir gurusu dahi damga ve ihtisâbiyyesine bi’t-tefîk îrâd kayd olunmak ve fakat ba‘zı iskele mahallinin damga ve ihtisâbı olmadığından ve o makûle iskeleden götürüb fûrûht edecekleri kazâların ba‘zısının dahi damga ve ihtisâbı emânet bulunacağından ol vechile damga ve ihtisâbı olmayan iskele mahallinde alınacak yüzde iki gurusu resm-i munzamın gümrüğe îrâd kayd olunacak bir gurusundan mâ‘adâ sâlifü’l-beyân damga ve ihtisâbiyye hissesi olan bir gurusundan hâsıl olacak akçe gümrük me’mûrları tarafından başkaca Mansûre Hazînesine irsâl ve teslîm olunmak ve eğer eşyâ-yı mezbûre damga ve ihtisâbı iltizâmen muhavvel olan kazâda fûrûht olunur ise kezâlik ol kazânın me’mûru tarafından istid‘â vukû‘unda hazîne-i mezbûreden me’mûr-ı mûmâ ileyhe i’tâ kılınmak ve işbu resm-i munzamdan başka alınacak sâlifü’l-beyân yüzde üç gurusu âmediyyesi kadîmî vechile vârid olduğu mahallin gümrüğüne îrâd kayd kılınmak ve tüccâr-ı merkûmenin sâlifü’z-zikr mahsûlât-ı dâhiliyeden Der-sa‘âdetimde ve memâlik-i mahrûse-i şâhânem derûnunda sarf olunmak üzere mübâya‘a edecekleri emti‘a ve eşyânın hîn-i iştirâ ve fûrûhtunda nâ’îl-i imtiyâz olan Devlet-i Aliyyem tüccârı misillü rüsûmâtı alınmak mu‘âhede-i cedîde-i mezkûre îcâbından olarak bunların damga ve ihtisâb ve rüsûmât-ı sâ’iresiyle âmediyye ve reftiyye gümrüğü ol vechile ahz olunacak olduğuna ve

ötedenberü memâlik-i mahrûse-i şâhânem kazâlarından ve Der-sa'âdetime ve İzmir'e gelecek emti'a ve eşyâdan mahallerinde damga ve ihtisâbiyye rüsûmâtı alınmayub ve Der-sa'âdetimde ve İzmir'de alınmak nizâmı muktezâsından bulunduğuna mebnî bundan böyle devleteyn-i müşârün ileyhümâ tüccârının mahsûlât-ı dâhiliyeden olarak bi'l-mübâya'a Der-sa'âdetimde ve memâlik-i mahrûse-i şâhânem derûnunda sarf olunmak üzere Der-sa'âdetime ve İzmir'e getürecekleri emti'a ve eşyâ kangı kazâdan mübâya'a olunur ise ol kazânın me'mûru tarafından İstanbul ihtisâbı tarafına ilm ü haberi gönderülüb ihtisâb tarafından dahi Der-sa'âdetime geleceği yazılmış ise Der-sa'âdetim ve İzmir'e gireceği muharrer ise İzmir'in gümrük ve ihtisâb me'mûrları câniblerine irsâl olunarak ol vechile me'mûrîn-i mûmâ ileyhim tarafından icrâ-yı iktizâlarına bakılmak üzere tesviyesi îcâb-ı maslahatdan olmak sebebiyle keyfiyet ol vechile Dîvân-ı Hümâyûnum Kalemine kayd ile vesâyâ-yı meşrûhayı hâvî memâlik-i mahrûse-i şâhânemde gümrük ve damga ve ihtisâb mevzû'u olan mahallere evâmîr-i aliyem ısdâr ve Mansûre Hazîne-i Celîlesine ve İstanbul Gümrüğü ve İhtisâbı defterlerine ilm ü haberleri i'tâ kılınması husûsu hâlâ Umûr-ı Mâliye Nâzırı düstûr-ı mükerrerem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem müşîr-i sadâkat-samîrim Abdurrahman Nâfiz Paşa -edâme Allahu ta'âlâ iclâlehu- tarafından bâ-takrîr ifâde ve ibnâ olunmuş ve mücebince icrâ ve tanzîmine irâde-i aliyeme müte'allik olarak ol bâbda diğêr mahaller için başka başka evâmîr-i şerîfem tasdîr ve îcâb eden ilm ü haberleri tastîr ve tesyîr kılınmış olmağın sen ki müşîr-i müşârün ileyhsin sana dahi işbu emr-i celîlü'l-kadrim ısdâr ve tesyâr olunmuşdur. İmdi bâlâda beyân olunan usûlün kâmilen icrâsı irâde-i aliyem muktezâsından idüğü ma'lûmun oldukda ber vech-i meşrûh amel ve harekete ihtimâm ve dikkat ve hilâfından tevakkî ve mübâ'adet eylemek bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuşdur. **BUYURDUM Kİ** vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzîmü'l-ımtisâlimin mazmûn-ı itâ'at-makrûnuyla amel ve hareket eylesin. Şöyle bilesin, alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsın. Tahrîren fî evâ'il-i şehri-i Cemâziye'l-ülâ sene hamse ve hamsîn ve mi'eteyn ve elf.

Bi-makâm-ı Kostantiniyyeti'l-mahrûse.

Ek 4: 24 Safer 1256/27 Nisan 1840 tarihli takrir.

Ankara Şer'îyye Sicili, 246/77

Ma'rûz-ı dâ'îleridir ki

Medîne-i Ankara'da berâtlü ve fermânlu Avrupa ve sâ'ir tüccârlardan Küpeci oğlu Anıştaş ve Terzibaşı oğlu Oseb ve Karamanlı oğlu Anton ve Ateş oğlu Kozme ve Papaz oğlu Nike ve Balı oğlu Bedros ve Abil oğlu Bogos ve Kırmızı oğlu Köfrük ve Zabcı oğlu Mike ve Aslan

Gül oğlu Oseb ve Harun oğlu Agob ve Mübâya'acı Anton ve Ferah oğlu Bedros ve Bogos oğlu Köfruk ve Kantar oğlu Oseb ve Küpeci oğlu Yasif ve Oger oğlu Anton ve Küpeci oğlu Mike nâm on sekiz nefer bâzergânlar çend mâh müddetden berü evvelen bi'd-defe'ât medîne-i mezbûrede vâki' Dârü's-şûrâda huzûr-ı Hazret-i Müşîrî ve riyâsetlerinde bi'l-cümle a'zâ-yı meclis hâzırûn oldukları hâlde ma'kûd-ı meclis-i şer'-i âlîde ve ba'dehu çend def'a nizâm-ı şer'-i ma'delet-intizâm-ı nebevî ve mahfil-i dîn-i münîf-i intihâ-yı mustavfide medîne-i mezbûre eşrâf-ı kirâmından olub sene-i sâbıkaya mahsûben eyâlet-i Ankara müşîr-i sâbıkı devletlü Mehmed İzzet Paşa hazretlerinden iltizâmen medîne-i mezbûre ve tevâbi'i ihtisâb ve damga mukâta'aları mültezimi bulunan semâhatlü Es-seyyid Hüseyin Hâmid Efendi ibn Es-seyyid Abdullah Efendi mahzarında her biri takrîr-i kelâm edüb "mûmâ ileyh Es-seyyid Hüseyin Hâmid Efendi'nin zikr-i âti mugâyir-i şürût bizlerden ahz etmiş olduğu mebâliğin istirdâdını hâvî müşîr-i müşârûn ileyh hazretlerine hitâben işbu yedimizde olub mârrü'l-beyân mahallde kerrâren feth ü kırâ'at olunan üç beş kıt'a fermân-ı cihânmutâ' ve emirnâme-i sâmi-i hazret-i itâ'at-penâhilerde tafsîl ve beyân ve muharrer ve mastûr olduğu vechile mu'âhede-i ticâret iktizâsı üzere memâlik-i mahrûse-i şâhâne mahsûlünde bi'l-mübâya'a kâffe-i rüsûmât bedeli olarak yüzde dokuz resm-i âmediyye ve üç gurusı refiyye gümrüğü edâ olunarak Frengistana giden emti'a ve eşyâdan sâ'ir günâ rüsûmât mütâlebesi münâfi-i uhûd ve şürût olduğu ve taşradan Der-sa'âdete tevârüd edecek eşyâdan taşra ihtisâb me'mûrları tarafından rüsûmât mütâlebe olunmaması ihtisâb-ı mezkûrun dahi mü'esses olan nizâmından bulunduğu ve bu cihetle Der-sa'âdete gidecek eşyâdan taşra mahallerde rüsûmât mütâlebesine aslâ müsâğ olmadığı hâlde bizler sene-i sâbıkada Ankara'dan bi'l-mübâya'a Frengistana göndermek üzere Der-sa'âdete mu'teber Efrenc tüccârlarına irsâl eylediğimiz ma'lûmü'l-kıyye tiftik için mûmâ ileyh Es-seyyid Hüseyin Hâmid Efendi mültezimliği hengâmında her birimizden müşîr-i sâbık-ı müşârûn ileyh hazretlerinin hilâf-ı emr-i âlî ve mugâyir-i şürût-ı mu'âhede-i ticâret bi-gayr-ı vech bâ-defter-i müfredât tiftiğin beher kıyyesinden kırkar para resm-i ihtisâb ve on yedişer para resm-i damga ve kezâlik sof ipliğinin beher kıyyesinden otuz beşer para resm-i damga nâmiyle aldığı mebâliğ-i ma'lûme ile zimmetimizde yolunda (?) olarak vereceğimiz olan rüsûmâtın muhâsebesi mûmâ ileyh ile yegân yegân rü'yet olunub hilâf-ı şürût nâm ile verdiğimiz mebâliğden zimmetinde her ne mikdâr hakkımız zuhûr eder ise yolunda (?) olan matlûbatı ba'de'l-mahsûb kusûrunun istirdâd olunması matlûbumuzdur" deyu mezâmin-i celileleri takrîr-i meşrûhalarına mutâbık ve tevârîh-i muhtelifle ile müverrah sâlifü'l-beyân çend kıt'a evâmîr-i âlî ve emirnâme-i sâmilîbrâziyle istid'â eylediklerinde lede's-su'âl ve'l-istintâk mûmâ ileyh Es-seyyid Hüseyin Hâmid Efendi dahi cevâbında "mârrü'z-zikr sene-i

sâbıkaya mahsûben İhtisâb ve Damga Mukâta‘aları ber vech-i muharrer iltizâmen uhdesinde olub işbu tüccâr-ı mesfûrünün Ankara‘dan bi‘l-mübâya‘a Frengistana göndermek üzere Der-aliyye ve İzmir câniblerine ve Efrenc tüccârlarına irsâl eyledikleri ma‘lûmü‘l-kıyye tiftiğın beher kıyyesinden kırkar para resm-i ihtisâb ve on yedişer para resm-i damga ve sof ipliğinin kezâlık beher kıyyesinden otuz beşer para resm-i damga nâmiyle tüccâr-ı mesfûrûndan mebâliğ ahz eylediğini” ıkrâr ve i‘tirâf lâkin “mârrü‘l-beyân tiftiğın beher kıyyesinden kadîmi üzere bilâ-emr-i âlî müşîr-i sâbık-ı müşârûn ileyhın buyuruldısı ile ahz eylediğim işbu mesfûrünün bâyi‘inden mübâya‘a eyledikleri eşyâdan mu‘tâd hükmünde gibi olarak bi‘l-mukâvele esmânından cânib-i ihtisâb için zimmetlerinde alıkoydukları kırkar para resm-i ihtisâbiyye olub fakat mugâyir-i mu‘âhede-i ticâret ve münâfi-i şürût beher kıyyesinden müşteri tüccâr-ı mesfûrûndan olmak üzere on yedişer para ve iplikden otuz beşer para resm-i damga tahsîl ve kabz eyledim” deyüb mârrü‘l-beyân tiftik ihtisâbiyyesi olan kırkar para hakkında mersûmûnun inkârlarına mukârin sûret-i defterde îrâd eylediği kelâmını bir vechile zâhire ihrâc edememekle ilzâm olub ba‘dehu ber vech-i istid‘â muhâsabeleri tarafeyn muvâcehelerinde ferdin ferdâ sahîhi rü‘yet olundukda lede‘l-muhâsebe tüccâr-ı mesfûrünün mugâyir-i emr-i âlî olarak mûmâ ileyh Es-seyyid Hüseyin Hâmid Efendi‘ye ihtisâb ve damga rûsûmâtı nâmiyle verdikleri zâhir olub imtisâlen li‘l-emri‘l-âlî ve emirnâme-i sâmi istirdâdı lâzım gelen gayr-ı ez mahsûbât ve havâle sahhü‘l-bâkî elli yedi bin beş yüz yirmi gurus mûmâ ileyh Es-seyyid Hüseyin Hâmid Efendi tüccâr-ı merkûmûna zimmetinde sahîhan deyni olduğunu mecâlis-i şerîfelerde bi‘l-muvâcehe tâyi‘an ve kat‘iyyen ıkrâr ve i‘tirâf lâkin meblâğ-ı merkûmu hâlen ve def‘aten edâya muktedir olamayub ber vech-i âtî taksît ve te‘cile tâlib olmağla tüccâr-ı mesfûrûn dahi meblâğ-ı merkûmun nısfı olan yirmi sekiz bin dört yüz altmış gurusu işbu târih-i i‘lâmdan on beş gün mürûrunda ve nısf-ı diğeri olan yirmi sekiz bin dört yüz altmış gurusu kezâlık târih-i merkûmdan on beş gün hitâmında ve‘l-hâsıl cümlesini bir mâh tekmîlinde tamâmen edâ ve teslîm etmek üzere mûmâ ileyh Es-seyyid Hüseyin Hâmid Efendi ber vech-i taksît te‘cîl eylediklerinde ol dahi ber minvâl-i muharrer kabûl ve taksîti vech üzere mü‘eccelen edâya ta‘ahhüd edüb tarafeynin ber vech-i meşrûh ıkrâr ve tasdîkleri tescîl ve huzûr-ı âlîlerine i‘lâm olundu. El-emru li-men lehi‘l-emr. Fî 24 S[afere] 256.